

Газета «Рада» за 1906-1919 рр. про сакральні пам'ятки Батурич

У статті розглядаються відомості про пам'ятки історії і культури, церкви, монастирі, цвинтарі Батурич, опубліковані газетою «Рада», проаналізовано їх значення для сучасного вивчення історії міста.

Ключові слова: Батурич, «Рада», Воскресенська церква, Батуричський Микола-Крупицький монастир, Покровська церква, Богословська церква.

Важливе місце у суспільно-політичному та національно-культурному житті України середини ХІХ – початку ХХ ст. посідали друковані засоби масової інформації. Періодика (україномовна та російськомовна) сприяла збереженню та утвердженню культурної самобутності українського народу. Її основними рисами є комплексний характер та оперативність подання інформації про певні події. Інформація періодичних видань представлена різними формами: документальною, поточно-хронікальною, тощо. Наявність різних публіцистичних жанрів (статті, кореспонденція, нариси, огляди, звіти, хроніки, оголошення, реценції), які оперативно фіксують події і відображають їх, робить періодичну пресу особливим видом історичних джерел.

У джерелознавстві періодичні видання поділяються за видавцями (приватні, партійні, державні та ін.), за спрямуванням (демократичні, ліберальні та ін.), за призначенням (наукові, селянські, молодіжні та ін.), за місцем видання (центральні, регіональні, місцеві), за періодичністю (щоденні, щотижневі, тижневики, місячники, кварталники) тощо [1, с.120-122].

Тогочасні газети є важливим джерелом історико-дослідницького процесу, оскільки містять багатопланову тематичну інформацію як про політичне, соціально-економічне, культурне, так і повсякденне життя українців. Досліджуючи історичні публікації, ми використали методологію, запропоновану М. Романюком, тобто комплексно-аналітичний метод, який поєднує декілька підходів: системно-хронологічний, історико-описовий,

аналітичний та проблемно-тематичний, а також принципи об'єктивності, комплексності, історизму та достовірності [2].

Наприкінці 1905 р. в Російській імперії були прийняті нові Правила про друк, завдяки яким на Наддніпрянщині з'явилася низка українських періодичних видань. Так, у Києві 15 вересня 1906 р. вийшов перший номер часопису «Рада», який став безпосереднім продовженням газети «Громадська думка». Фінансували видання українські меценати В. Смиренко та Є. Чикаленко. Останній, зокрема, для цього продав частину власної землі.

Маючи низку відділів з постійними редакціями, «Рада» висвітлювала аспекти життя українських земель і відображала всі його громадсько-політичні й культурні вияви. Публікувалися не лише інформаційні та аналітичні матеріали, а й статті просвітницького характеру. Програма часопису передбачала друкування передових статей про актуальні суспільно-політичні та економічні питання, телеграм внутрішніх і закордонних, політичних оглядів, наукових статей, фейлетонів, оглядів преси, тощо.

Важливим розділом газети були «Дописи», в якому подавалися новини з усіх куточків України від власних кореспондентів «Ради» на місцях. Авторство цих дописів не вказувалося, можемо припустити, що це були місцеві краєзнавці. Саме з цього розділу часопису ми можемо дізнатися про політичне, соціальне та культурне життя Батурина початку ХХ ст.

Дослідження історико-краєзнавчих публікацій на сторінках «Ради» є актуальним і своєчасним. Метою цієї статті є огляд статей про сакральні пам'ятки Батурина і визначення значення цих публікацій для сучасного вивчення минулого батуринського регіону.

Особливе місце на шпальтах газети займали публікації, у яких висвітлювалася важливість збереження пам'яток старовини і мистецтва: *«В Батурині, колишній столиці України, позоставалось сила всяких пам'яток з нашої історичної минушини, які при абсолютній некультурности батуринців і цілковитій байдужості українського громадянства, гинуть на наших очах всіма видами гибелі: від дощу, від снігу, від рук, а паче ж всього від прямо таки*

варварського відношення до них жителів Батурина, які користуючись тим, що над пам'ятниками немає ніякого догляду і нищити їх ніхто не забороняє, нищить їх – що є сили» [9, с.4]. «В 80-тих роках розтаскано картинну галерею палацу Розумовського, розкішні меблі, мармурові статуї і всі інші коштовні речі. Немає вже тієї хати Мазепи, що колись змалював Шевченко підчас свого побуту в Батурині: батуринці розібрали її собі на печі, не залишивши навіть фундаменту. Взагалі Мазепиною тут зовсім нічого не залишилось, окрім портрета, мальованого в кінці XVII століття, що висить тепер в трактирі д. Раді. Торік сторож будинку Кочубея, копаючи огорож під картоплю в тому місці, де був, як кажуть, квітник Кочубея, знайшов велику стародавню золоту каблучку; на тому місці, де звичайно буває коштовний камінець, вилитий був чийсь портрет, навкруг якого був якийсь напис. Каблучку цю сторож продав першому випадковому туристові за карбованець.

Так гинуть останні пам'ятки нашої минушини, гинуть не стільки від часу, скільки від не культурного відношення до них місцевих жителів.

Так з року на рік зменшується скарбниця наших, і так уже не численних історичних пам'яток» [3, с.4].

Низка публікацій розкриває долю Батуринського Микола-Крупницького монастиря та його старожитностей: «За вісім верст од Батурина, над річкою Сеймом, стоїть Миколаївський Крупницький монастир, дуже давній. Зруйнований татарами на чолі з Батисем, цей монастир був відбудований в початку XVII віку...» [4, с.4]. У дописах висвітлюється роль монастиря у XVIII ст., коли «цей монастир грав не малу роль в житті України і був відомий далеко по-за межами батуринського району... Крупницький монастир здавна користувався любовію і пошаною українського козацтва. Запорозькі козаки частенько обдаровували його частиною свого добра, добутого на війнах з ляхами і турками. Українська гетьманська аристократія робила коштовні вклади в цей монастир. Ще до кінця XVIII століття Крупницький монастир володів багатьома селами і хуторами в конотопському і крелевецькому повітах. Одно слово, це був в свій час один з багатших і відоміших монастирів

на Україні» [5]. Та вже на початку ХХ ст. все змінилося *«тепер це невеличкий закутній монастирь, в якому біля 20 душ братії. Прочане в йому бувають тільки в великі свята...Крупицький монастирь здається чи не самий бідний зо всіх монастирів на Україні, як з боку матеріального, так і з боку духовного...»* [5, с.4].

Щодо старожитностей, які збереглися у монастирі, читаємо *«української старовини, за винятком декількох річей, не зосталось тут зовсім. Правда, до самого останнього часу збереглась була тут чудова стародавня живопись в українському дусі, та новий архимандрит 4-5 років тому постарався замінити її новою, а стару замалювать. Збереглась в притворі на правому боці картина «Про багатого та Лазаря». Зберігся 5 ярусний іконостас чудової артистичної різьби – дар одного з гетьманів»* [5, с.4].

Не одноразово у дописах згадують про монастирську бібліотеку, в якій *«було чимало стародавніх книг на латинській, польській і славянсько-українській мовах. Усі польські книжки давно вже десь поділися, а латинські «порозгублювалися» і тільки частина їх пішла в кафедральну бібліотеку, славянсько-українські в теперішні роки поперецаскувано в московській та петербурзькій архиви «где онѣ болѣе нужны и полѣзны»* [5, с.4]. *«Тепер у монастирській бібліотеці...лишилося тільки 375 книжок релігійного змісту. Між ними є такі стародавні: Біблія острожського письма 1581 року, Шістоднів Василя Великого 1594 року, служебник 1620 року, служебник київського письма 1629 року, казання пр. Каліста київського письма 1637 року, апостол київського письма 1639 року, цвітна тріодь львівського письма 1642 року, така сама 1663 року, требник Петра Могили 1646 року та тріодь пісна 1648 року. Окрім того зберігся там єдиний рарітет збірник, писаний рукою ігумена Крупицького монастиря Исаакія (1669-1677 рр.) та декілька універсалів Богдана і Юрія Хмельницьких, Самойловича, Мазепи, Розумовського»* [4, с.4].

Згадується у дописах і монастирський скиток, що знаходиться *«приблизно за пів верстви»* від монастиря. *«Дві каплички, одна мениша друга більша. У цих капличках подвизався св. Димитрій Ростовський, підчас свого перебування в*

Батурицькому монастиреві. В їх збереглося де-кілька ікон старої живописі і різні речі св. Димитрія. Ці ікони мають для українського археолога той інтерес, що українська живопись на них не поновлена, як на іконах монастиря, а лишилась такою, як і була. Навкруги каплиць багато старих могил українських полковників, запорожців, які під кінець свого життя спасались по монастирях, ігуменів, ченців. Є могили 1700, 1750 років. Наприклад, на одній надмогильній плиті написано, що під нею лежить «раба Божя дївица Марїя», померша року Божого 169- (останньої цифри не можна розібрати, затерта). Жаль тільки, що плити ці місцеві селяне розбивають і забирають на хатні потреби» [6, с.4]. Скиток із цвинтарем до нашого часу не збереглися, тому згадки про них є надзвичайно цінні.

Не оминули увагою дописувачі газети «Рада» церкву Воскресіння Христового у Батурині. *«Поміж нечисленними пам'ятками, що позоставались з гетьманських часів до наших днів, лишилась і Воскресенська церква, що перша кидається в вічі, як під'їздити до Батурина з боку Сейма. Батуринці звать її церквою Розумовського, через те, що в ній поховано останнього гетьмана України, який її, як кажуть, заснував.*

Одначе це не відповідає історичній дійсності: Воскресенську церкву заснував і збудував, як і інші батуринські церкви, гетьман Мазепа. Року 1708, за зраду Батурина, Меншиков, разом з розкішними гетьманськими палацами, спалив її. Всі дерев'яні її частини, окрім кам'яних, загинули в полум'ї; так вона на-пів зруйнована, на-пів обгорівши, простояла до 1753 року, поки новий гетьман Розумовський не поновив її.

У Воскресенській церкві ще й досі що-тижня підчас ектеній моляться за гетьмана «Іоанна», яко «за создателя й благодетеля храма сего».

В тій же церкві, як уже було згадувано, поховано й останнього гетьмана України, Кирила Розумовського. Недалечко від притвору, по правий бік, біля стіни стоїть і мармуровий пам'ятник з бюстом Розумовського. Під ним, в кам'яному склепі на залізних ланцюгах висить цинкова труна з останками гетьмана.

На пам'ятникові такий напис:

«Здѣсь покои́тся тѣло Его Сія́тельства Господина Генераль Фельдмаршала, Сенатора, Дѣйствительнаго Каммергера и Ордено́въ Россійскихъ Святаго Апостола Андрея Первозваннаго, Святаго Александра Невскаго, Полскаго Бѣлаго орла и Голстинскаго Святыя Анны Кавалера Графа Кирила Григориевича Розумовскаго, родившагося въ 1728 мѣ Году Марта 18 дня, а скончавшагося въ Батурине 1803 году Генваря 9 го в два часа полудни. Житія Его было семьдесятъ четыре Года, девять месяцевъ и дватцать два дни».

Характерно в цьому написові як і в написові на пам'ятникові Богдана Хмельницького в Києві те, що посеред безлічі мало кому відомих перелічених тут титулів і орденів не згадано головного титула – гетьмана України.

*Збоку від цього напису стоїть другий: *Exstraxe gloriam ex acyis tuis*¹. Латинський напис на пам'ятникові Розумовського вибито в мармурі позолоченими літерами, так що він кожному кидається в вічі. Але в минулому році батюшка загадав зафарбувати його білилом, через те, що написаний він по латинському, а латиняне були поганцями.*

Проти пам'ятника висить старовинна картина Різдва Ісуса Христа, мальована більш 200 років тому назад. Не дуже давно був в Батурині один з Кочубеїв, аматор археології, і давав за цю картину 4000 карб., але парафіяне не згодились продавати.

З інших пам'яток нашої старовини збереглась золота чаша, подарована церкві «Войско́мъ Запоро́зкимъ Низовимъ», як це видно з напису, вилитого на ній, де-кілька старих картин, книг, євангелій; жаль тільки, що вони лежать не на відповідному місці – в церковній коморці при дзвіниці вкупі з ріжним хламом, де їх їдять миші.

Окрім перелічених українських історичних пам'яток, що позаставались у Воскресенській церкві, в ній переховується ще невеличке позолочене кріселко

---

¹ Можливо, автор по пам'яті намагався відтворити девіз Розумовського «*Famae exfendere factis!*», вміщений на гербі гетьмана.

останнього гетьмана України. Кирило Розумовський, як відомо, в останніх роках свого життя хворів на подагру. До служб Божих у Воскресенську церкву, котру він реставрував, його возили придворні слуги в кріслі. З ганку церкви його переносили на руках і садовили в вище згадане кріселко, сидячи в якому, він слухав службу Божу» [7, с.4].

Щодо первісного будівництва церкви автор почасти правий, з часів перших гетьманів у Батурині існував кам'яний Троїцький храм. Кошти на його опорядження виділяв й Іван Мазепа. Зруйнований у 1708 р., і його руїни стояли на території колишньої міської фортеці аж поки парафіяни не заходилися відновлювати його. Але власними силами вони не спромоглися завершити розпочате, їм допоміг Кирило Розумовський, який доживав віку у Батурині. Церква будувалася як Троїцька, у ній і упокоївся К.Розумовський в 1803 р. [8, с.143-146]. Це був зухвалий вчинок відставного гетьмана: він свого часу повернув гетьманську резиденцію до Батурина, а потім ще й відбудував Мазепинський Троїцький храм! Можливо, тому невдовзі церкву пересвятили в ім'я Воскресіння Христового.

Згадується у дописах «панікадило, що висить у Воскресенській церкві. Люстра ця, чудової артистичної роботи, з кришталю, оздоблена сріблом, висіла в розкішній залі великого палацу гетьмана Кирила Розумовського. Тепер же висить посередині церкви і запалюється тільки на Різдво, Новий Рік і Великдень» [9, с.4].

Є цікава версія про те, що Воскресенська церква «це так звана сигнальна церква. Другу таку церкву Мазепа збудував в селі Дьогтярівці, новгород-сіверського повіту, біля колишнього українсько-московського кордону. Обидві церкви стоять на високих узгір'ях і мають високі дзвіниці. Дякуючи цьому, батуринська церква в порівнянні з 4-х поверховим палацом гетьмана К. Розумовського здається дуже високою і перша кидається в вічі, як під'їздити до Батурина. В дзвіницях обох церков пороблені особливі таємні ходи. Старі люде кажуть, що як запалити червоного лихтаря і повісити на дзвіницю, то з Дьогтярівки його буде видно аж у Батурині, на такій самій

дзвіниці. Таким способом і давались різні сигнали з кордону у столицю до Гетьмана» [10, с.4].

До 1778 р. у Батурині на території маєтку Кочубеїв знаходилася дерев'яна церква Введення Пресвятої Богородиці, яку за розпорядженням Кирила Розумовського було перенесено на правий берег Сейму «для селенцев Матієвки и Городищечка». 1781 р. церква була освячена на честь Святого Апостола і Євангеліста Іоана Богослова. На сторінках «Ради» знаходимо згадку і про цю церкву: *«Наша, Івано-Богословської церкви, парафія вже кілька місяців лишається без священника. Бувший у нас священником о. Семен Билевський подався в одставку, а намість його ще й досі нікого не призначено. І от парафіяне, щоб в такі великі свята, як Різдво, Новий Рік то Водохреща не лишитися без одправ Божої служби, прохати ж у духового начальства священника було вже пізно, то селяне мусили на ті дні шукать самі собі священника на стороні. Першим чином ухвалили звернутися в Крупицький чоловічий монастир, що лежить верстов за 8 від нашого села і де завше маються вільні священники із ченців.*

Маючи таку мету, селяне уповноважили своїх таки тубільців: А. Москальця та церковного старосту Ф. Лобовика і, за день перед Різдом, послали їх у той монастир, щоб, мовляв, «договорить собі одного із священників», що при манастирі, на одправу кількох служб.

Коли ж депутати прибули туди, в монастир і розказали священникам-ченцям, чого вони завітали до їх, то за п'ять служб священники-ченці заправили: 10 карб. грошей, 12 пудів свинячого сала і 20 пудів печених паляниць; (це б-то, порахувавши, вийде на 136 карб., бо у нас коштують: пуд сала 8 карб., пуд паляниць 1 карб. 50 коп.) в противнім же разі вони священника не дадуть.

Москалець та Лобовик, як почули таку величезну плату і всього тільки за п'ять одправ, так і похололи на місті, бо де їм під такий дорогий рік назбierać 12 пудів сала та 20 пудів паляниць. І, не договоривши собі священника, повернулись до дому, не знаючи й досі напевне, чи-то ченці жартували, чи й справді їм схотілося покуштувати сальця?» [11, с.4].

Дуже дивним видається той факт, що у газеті немає жодного свідчення про кам'яну церкву Покрови Пресвятої Богородиці у Батурині, яка була збудована 1789 р. Церква була діючою в часових рамках нашого дослідження, її зруйнували лише у 1935 р. Є згадка лише про школу грамоти, що діяла при церкві «в Батурині при церквах Воскресенській та Покровській існує ще дві школи грамоти. Обидві вони кам'яні, збудовані років з 4 тому...» [12, с.4].

Кожна з наведених публікацій характеризується аналітичним характером висвітлення проблеми збереження старожитностей міста і свого часу дали поштовх для популяризації історико-культурної спадщини, згуртуванню місцевих фахівців та аматорів старовини. Ці матеріали і мають залучатися під час вивчення історії Батурина.

Отже, у статтях газети «Рада» висвітлено історію та реальний стан сакральних пам'яток Батурина початку ХХ ст., зловоденні проблеми батуринських парафій. До слова, збережені до нашого часу Воскресенська церква у Батурині та дзвіниця Батуринського Микола-Крупницького монастиря є пам'ятками архітектури національного значення, а приміщення Воскресенської й Покровської церковнопарафіяльних шкіл – пам'ятками архітектури місцевого значення. Всі вони входять до складу Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця».

Посилання

1. Джерелознавство історії України: довідник / ред. кол.: М.Я. Варшавчик, Г.В. Боряк, І. Н. Войцехівська та ін., Київ, 1998.
2. Романюк М. М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття, Львів, 2000.
3. «Рада», 1911, № 152.
4. «Рада», 1910, № 43.
5. «Рада», 1911, № 148.
6. «Рада», 1911, № 254.
7. «Рада», 1911, № 179.
8. Саєнко Н. Фортечні церкви Батурина XVII-XVIII ст. // Батуринська старовина: Збірник наукових праць. Вип. 7 (11), Київ, 2019.
9. «Рада», 1911, № 290.
10. «Рада», 1911, № 228.
11. «Рада», 1908, № 4.
12. «Рада», 1907, № 242.